

Kitap Tanıtımı ve Tenkitler

Touraj Daryaee, Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire, I. B. Tauris, New York 2009, XXII+225 sayfa.

Antik çağın medeniyet havzalarından biri olan Pers topraklarının Büyük İskender'in istilasıyla (MÖ. 330) yıkıma uğrayışının ardından bünyesinden yeniden bir imparatorluk çıkması için beş yüz yılı aşkın bir sürenin geçmesi gerekmişti. Pers/Akamenid saltanatının ortadan kalkması, medeniyetin mümbit toprağı Mezopotamya ve İran platosunda uzun sürecek bir kargaşa ve karışıklık döneminin başlamasına yol açmıştı. Bu aynı zamanda geniş çerçevede, hâkim kültür olarak Grek düşüncesinin etkili olmasının ve alt kültürlerin bu düşünceye yaptıkları önemli katkıyla tezahür eden Helenizm'in şekillenmesinin başat faktörlerinden biri olmuştu.

Antik bir medeniyetin yeniden kendisini üretmesine verilebilecek çarpıcı örneklerden biri Pers medeniyetidir. Milattan önce bütün Mezopotamya'da, Anadolu'da, Mısır'da ve İran platosunda hâkim gücü ve medeniyeti temsil eden Persler, uzunca sayılabilecek bir fetret döneminden sonra, Sasaniler aracılığıyla yine bu coğrafyada söz sahibi olmuşlardı. Elbette bu topraklarda muhalif addedilebilecek medeniyetlerin varlığı da söz konusuydu. Antik dönemde Mısır ve nispeten birbirine daha karşıt Pers/Akamenid-Grek medeniyeti varken milattan sonra ise Grekten daha çok Roma imparatorluğu ve karşısında

Pers kültürünün sürdüren Sasani imparatorluğu bu coğrafyanın karşıt güçleri olmuşlardı.

Burada tanıtmayı düşündüğümüz kitap da bu karşıtlığın Pers tarafını temsil eden Sasani imparatorluğunun siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel tarihini aktaran Touraj Daryae'e'nin *Sasanian Persia* adlı eseridir. Anglosakson kültürde, sadece Sasaniler üzerine yazılmış bir el kitabı olma özelliğini taşıyan eser, aynı zamanda bu çerçevede kaleme alınmış ilk kitaptır. Bu alanın bakir kalmasının farklı nedenleri olabilir. Yazarının da ifade ettiği gibi, kaynaklarının çok dilli olması Sasaniler döneminin detaylı şekilde işlenmesinin önündeki engellerden birisi olmuştur. Bunun yanı sıra antikiteden bu yana Persler hakkında özellikle Grek yazarların *öteki* tanımlamalarında Perslileri cahil, barbar ve benzeri sıfatlarla tavsif etmeleri çerçevesinde şekillenen yanlı tavır, Sasaniler için de geçerli olmuştur. Bu algının modern dönemdeki Batının Doğuyu yahut *ötekiyi* tanımlamasına kaynaklık teşkil ettiğini belirten Daryae'e, aslında Roma merkezli bir medeniyet algısının karşısında Ctesiphon/Medain merkezli bir medeniyetten mutlaka söz edilmesi gerektiğini ifade eder. Zira nispeten daha doğuda yer alan Hint ve Çin medeniyetleriyle Roma arasında bir köprü sayılabilecek İran ve Mezopotamya topraklarında Sasani daha doğrusu Pers kültürü hâkim unsurdur.

Sasani imparatorluğu tarihine bir giriş mahiyetinde olan eser, Roma merkezli bir algının geliştirdiği bakış açısını kırmayı hedeflemektedir. Bu nedenle sadece Roma kaynaklarından hareketle bir tarih yazımını eleştiren ve çok dilli kaynakları kullanmayı isteyen müellif, yazılı metinlerden kitabelere, hatta dönemin sikkelerine kadar çeşitlilik arz eden materyalden faydalanmaya çalışmıştır. Derli toplu bir tarzda hazırlanmış olduğu hissi veren eser, arkasında gelebilecek detaylı çalışmalar için yol haritası veren bir elkitabı mesabesinde.

Döneme dair materyalin azlığına değinen ve özellikle IV. yüzyıl sonrasında bu durumun daha da ağırlaştığını söyleyen Daryae'e, Sasanilere nispetle Selevkidler ve Arsakidler/Partlar hakkında daha fazla kaynağın olmasını Grek kültürüyle komşu olmasında ve İskender sonrası Greklerin buradaki etkinliğine bağlamaktadır. Detaylı malumat veren Taberi'nin dışında dönemin sikke, mühür ve kitabeleri üzerinden konunun incelenmeye çalışıldığını kaydetmektedir. Taberi'nin incelenmesinde de Roma, Ermeni, Yunan ve Süryani kaynaklarının karşılaştırılmalı olarak kullanıldığını belirtmektedir. Yazara göre Ermeni kaynakları IV. yüzyılın başlarına değin aslına uygun verilen malumatın, Hıristiyanlığa geçişle aleyhte bir tarzda işlendiğini savunmaktadır. Hıristiyanı söylemin, paganizmle alakası olmayan mag rahiplerini pagan

adettmesini buna örnek vermektedir. Buna karşın Süryani-Asurî kaynaklarının -Hıristiyanî bakış açısına sahip olsa- Sasani dini ve kültürel hayatı hakkında önemli bilgiler sunduğunu kabul etmektedir. Grek kaynaklarındaki Pers karşıtı siyasal söylemin, Hıristiyanlaşan Roma ve Yunan kaynaklarında dini bir kisve kazanması, Sasanilerin hem siyasi hem dini düşman sayan bir bilincin batı merkezli tarihçiliğe yansdığına inanmaktadır.

Müellif birinci bölümde Sasani siyasi tarihini Roma merkezli bir bakış açısından sıyrarak Sasanilerin kendi kaynaklarından hareketle incelemeye çalışmıştır. Buna ilaveten Taberi gibi Müslüman olan birisinin bahsettiği kaynaklara ve bilgilere atıflar yapmıştır. Sasani imparatorluğunun kuruluşu aşamasında Zerdüştî bir vurgunun olduğunu savunan yazar, Zerdüştî rahiplere sahip Sasani ailesinin dini eğilimli bir devlet kurduklarını kaydetmiştir. Hatta bir din devleti olduğunu kabul eden Daryae, bunu delillendirirken I. Ardaşir'in kendisini tanrı soyundan gelen İran kralı olarak tanıtmayı ve Mazda tapıcısı olduğunu ilan etmesi durumlarından hareket etmiştir. Tanrı soyundan gelmek kavramının, Helen kültürünün Sasaniler üzerindeki etkisinin bir yansıması olduğu açıktır. Zira Akamenid imparatorları kendilerini krallar kralı olarak tanıtsalar da, kendilerine bu görevin tanrı tarafından bahşedildiğine inanmaktaydılar. Dini karakterli devlete atıfla, Avesta'da bahsi geçen Aryanları kendilerine ata kabul eden Sasanilerin yerleşim yeri manasına *İranşehr* kavramını geliştirdiklerini savunan müellif, şehir kültürünün bu dönemde gelişim gösterdiğini kabul etmektedir.

Sasani tarihinin I Hüsrev Enuşirvan (531-579) döneminde bir reformla yeniden yazıldığına değinen eser, erken dönem Sasani tarihinin ideolojik bir söylemle yazıldığını kaydeder. Elimizdeki metinlerin veya materyalin bu reform öncesine dair çok net kayıtlar içermediğini düşünen yazar, geçmiş tarihin büyük ölçüde bu yeni algı çerçevesinde şekillendiğini varsaymaktadır. Bu bölümde Roma'yla, Ermenilerle ve çevre devletlerle olan siyasi tarihin ve savaşların içeriğinden ve ortaya çıkardığı sonuçlardan detaylı olmamakla birlikte bahseden müellif, aynı zamanda tarihsel süreç içerisinde başta Zerdüştîlik olmak üzere Hıristiyanlık, Manihaizm ve benzeri dini durumları kralların hayatları çerçevesinde işlemektedir.

İkinci bölüme gelindiğinde *İranşehr* kavramı çerçevesinde geliştirilen şehir hayatından ve dönemin sosyo-kültürel durumdan söz eden Daryae, Sasani devletinin toplumla ilişkisine, toplumu oluşturan unsurlara ve bunların devletle olan ilişkilerinin nasıl düzenlendiğine atıflar yapmaktadır. Bürokrasiden toplumun en alt sınıfında yer alan

gruplara kadar hepsine değinmeye çalışırken Sasani bakış açısını şekillendiren unsurlara yer vermektedir.

Sasani sonrası dönemle ilgili bilgi vermeyen ve sadece Sasaniler dönemini ele alan bu eserde İslam ve Müslümanlarla ilgili kayıtlara rastlamak oldukça zordur. Oysa yazar, Taberi ve benzeri Müslüman müellifleri oldukça sık kullanmaktadır. İkinci bölümde Müslümanların İran'ı fethi ve Zerdüştilerin hızla İslamlaşmasını açıklarken, İslam'ın ticareti tavsiye eden bir din olduğunu iddia etmektedir. Buna göre ticareti pek önemseyen dönemin diğer dini gelenekleri (Hıristiyanlık, Manihaizm) karşısında Zerdüşti tüccarların ilgisini çeken İslamiyet'in bu yolla hızlı bir şekilde yayıldığını ileri sürmektedir. Bu yorum, İslam dininin dünyevi ve uhrevi hayata yönelik temel prensiplerinin görmezden gelinerek, İslamlaşmayı tek bir nedene bağlamaya götürmekte ve İslam'ın dünyevi bir dini telkinde bulunduğunu ima eder görünmektedir.

Eserin imparatorluktaki dinleri tanıtan üçüncü bölümünde, Sasani dini literatürü sayılabilecek Pehlevi metinler ve İslami kaynaklar kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Zerdüştilik dışındaki dinlere ait klasik kaynakları da ele alan yazar, genel olarak Sasanilerin diğer dinlere hoşgörülü olduğunu ifade etmiştir. Bu noktada uzun bir müddet başrahiplik yapan Kartir dönemindeki dini baskıları da görmezden gelmemiştir. Zira Mani'nin öldürülmesinde etkili olan başrahip Zerdüştilik dışındaki dinlerin Sasani topraklarında barınmalarına izin vermemiştir. Bu baskı dönemi ayrı tutulacak olursa; imparatorluktaki Yahudilerin Hıristiyanların ve hatta Budistlerin büyük bir sorunla karşılaşmadığını savunarak, genel çerçevede Sasani resmi dini olan Zerdüştiliğe değinmiştir.

Dördüncü bölümde Sasanilerin kullandığı diller ve diyalektiklere yer veren Daryae, dönemin önemli metinlerini tasnif ederek tanıtmaya çalışmış ve özellikle Zerdüşti edebiyatta Pehlevi Rivayetler olarak bilinen külliyatı felsefi, didaktik, apokaliptik epik ve benzeri metin kategorileri altında ele almıştır. Farklı kültür ve ırktan insanların yaşadığı Sasani-İran coğrafyasında farklı dil ve lehçelerin kullanımı tabii bir durum olduğunu ifade eden yazar, bu dönemde kraliyetin de bir yazıcı sınıfına sahip olduğu ve bürokratik dilin ayrı olduğunu belirtmiştir. Özellikle Orta Farsça olmak üzere dönemin dini ve gayri dini metinlerini incelediği görülmektedir.

Son bölüm olan beşinci bölüm altında bu zamana kadar çokça araştırılmamış Sasani ekonomik yapısını ve buna matuf sosyal durumları ele almaktadır. Yazılı metinlerden azlığı nedeniyle döneme ait sikke,

mühür ve arkeolojik kazılardan çıkan materyal üzerinden hareket eden müellif, Sasanilerin canlı bir ekonomiye sahip olduklarını ileri sürmektedir. Baktria bölgesinde yakın zamanlarda bulunan parşömen ve paraların Sasanilerin geniş bir ticaret ağına sahip olduğunu kanıtladığını söyleyen Daryae, bu bağlamda şehirlerdeki yerel ticaret ağından bahsetmektedir. Bu ağın yanı sıra toprak sahibi bir sınıfın varlığını da belirten yazar, *dihkan* denilen toprak sahiplerinin bir aristokrasi oluşturduklarını ve zaman zaman kraliyeti dahi tehdit eder hale geldiklerini aktarmaktadır. Dinin hayatın her alanında olduğu gibi ekonomide de etkili olduğu düşüncesini paylaşmaktadır. Bu bağlamda Zerdüştiliğin bu dönemde hem nakdi yardımlar hem de sahip oldukları topraklarla ekonomik faaliyet içerisinde adından söz ettirdiğini, Ateşgede ve Ateşgâhların bu faaliyete dâhil olma alanları olduğunu savunmaktadır.

Sasanilerin tarihsel seyrini birçok açıdan ele alarak bütüncül bir yaklaşımla döneme bakmaya çalışan Touraj Daryae, çok dilli kaynak sıkıntısını aşmaya çalışarak büyük ölçüde bunu başarmış görünmektedir. Batı merkezli bakış açılarını tek yönlü kaynaklardan yararlanmakla eleştirmiş ve farklı kaynaklar aracılığıyla bir Sasani tarihinin yazılabilirliğini ortaya koymuştur. Bu eser, İslam öncesi -sosyal siyasi veya dini olsun- İran tarihi üzerine çalışmayı düşünen veya çalışan araştırmacıların gözden kaçırmamaları gereken bir başucu kitabı olma hüviyetine sahiptir.

Mehmet ALICI

(Arş. Gör. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.)

